

İBN-İ KEMÂL'İN DÜŞÜNCE TARİHİMİZDEKİ YERİ VE VARLIK ANLAYIŞI *

Mahmut Kaya

Bilindiği gibi İbn-i Kemâl müderris, Kazakser ve Şeyhulislâm olmanın ötesinde akli ve nakli ilimlerin her cephesiyle ilgilenmiş ve XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda düşünce ve kültür hayatının temsilcilerinden biri olarak önemli bir fonksiyon ifa etmiş, çok yönlü ve çok velûd bir ilim ve fikir adamımızdır. İbn-Kemâl'in düşünce tarihimizdeki yerini tespit ve varlık anlayışını sergileyebilmek için kelâm, felsefe ve tasavvuf olmak üzere üç ayrı yönde gelişme gösteren İslâm düşüncesinin tarihî seyrine kısaca bir göz atmak gerekecektir.

Hemen ifade edelim ki, İslâm dünyasında fikir hareketlerinin öncüleri, dinî nasları akılla te'vil ve tefsire çalışan; İslâm inançlarını rasyonel bir temele oturtmak isteyen kelâmcılar olmuştur. Hicri I. yüzyılın sonlarında başlayıp Gazzâlî dönemine kadar devam eden kelâmın ilk temsilcilerine «Mutekaddimûn» yani ilk nesil, dendiğini bilmekteyiz. Bu mutekaddimûn kelâmcıları, bir taraftan vahiy ile sâbit olan dini inançların doğruluğunu akıl ve mantık yoluyla izah ve isabata çalışırken, bir taraftan da başka dinlerin, mezhep, felsefe ve kültürlerin İslâma hulûl ve nüfuzunu önlemek için olağanüstü gayret sarfetmişlerdir. Bu feyizli çalışmalar sonucunda kelâm, tam bir sistematik ilim olarak ortaya çıkmış, yabancı felsefe ve kültürler karşısında İslâmın safveti korunmuş ve İslâm düşüncesini yansıtan orjinâl bir çok eser bu dönemde vücut bulmuştur.

Hicri V. yüzyılda gelindiğinde mutekaddimûn kelâmcılarının temsil ettiği tedvin devri sona erer ve ünlü İmam Gazzâlî (Öl.

* Bu çalışma, İbn-i Kemâl Araştırma Merkezinin 2-6 Temmuz 1986 tarihleri arasında Tokat'ta düzenlenmiş olduğu sempozyumda sunulan bildiridir.

505/1111) ile İslâm tefekkür tarihinde yeni bir devir başlar. Üstün zekâsı, geniş bilgisi, coşkun imanı ve orijinal fikirleriyle herkesin takdirini kazanan Gazzâlî, felsefeyi red ve filozoflarla hesaplaşmak gayesiyle de olsa kelâma ait meseleleri felsefi problemlerle içiçe ve bir arada sergileyerek yeni bir çığır açmıştır. Ayrıca o, Aristo mantığına karşı mutekaddimûn kelâmcılarının, İslâm inançlarını temellendirmek için geliştirdikleri metotlardan bazılarının zayıf ve tutarsız olduğunu ortaya koyarak Aristo mantığının İslam toplumunca benimsenmesini sağlamıştır. Fahreddin Râzî (Öl. 606/1210) ve Seyfeddin Âmidî (Öl. 631/1233) gibi düşünürlerle gelişip devam eden bu «karma sistem» diyebileceğimiz dönemde de kelam ilmi ve genel olarak İslâm düşüncesi alanında yer yer orijinal fikirlere rastlamak mümkündür. Artık Gazzâlî'den itibaren «Muteahhirûn» yani sonraki nesil, adıyla anılacak olan kelâmcılara ait herhangi bir eseri elinize aldığımız zaman, bunun kelâma mı, felsefeye mi ait olduğunu ayırdemezsiz. Buna rağmen ortaya konan eserler her bakımdan doyurucu, son derece sistematik ve metodiktir.

Hicrî VIII. yüzyıla gelindiğinde gerek kelâm, gerek felsefe olarak İslâm düşüncesinin duraklayarak donuklaşıp klasikleştiğini görmekteyiz. Düşünceye yeni bir boyut ve İslâm toplumuna yeni bir dinamizm kazandıracak büyük ve evrensel fikir hareketlerine, -ne yazık ki- bu tarihten sonra rastlamak mümkün değildir. Altı yüzyıl devam eden Osmanlı İmparatorluğu boyunca, düşünce alanında yapılan çalışmalar, önceki nesillerin ortaya atıp tartıştıkları meseleleri yeni baştan gözden geçirmekten ve ayrıntılardan ileriye gidemeyen bir takım yorumlardan ibarettir. Mahiyet ve muhteva olarak bu dönemde yazılan eserler şerh, hâşiye, zeyl veya tâlîkat denilen notlarla bazı problemleri daha anlaşılır hale getirme çabalarından ileri gidememiştir. Müstakıl olarak kaleme alınan eserlerde ise -istisnalar bir yana- fikir, sistem ve metot olarak hiçbir yenilik ve orijinallik yoktur.

İşte bir Osmanlı âlimi ve bir ehli sünnet kelamcısı olarak İbn-i Kemâl'i, bu devrin genel karakteristiği içinde mütalaa etmek gerekir. O da, kelâm ve felsefe alanlarında yazmış olduğu risâle ve makalelerde bazı problemleri yeniden gündeme getirerek bunların tahlil, tahkik veya tenkidini yapmıştır.

Mesela onun, zaman zaman Fârâbî ve İbn Sinâ gibi meşşâî filozoflarıyla; Fahreddin Razi, Kadı Beyzâvî, Adududdin el-İcî, Sadeddin Teftâzânî ve Seyyid Şerif Cûrcânî gibi muahhar dönem kelâmcılarıyla bazı meseleler üzerinde hesaplaşmaya girdiğini ve bazı enterasan tespitler yaptığını görmekteyiz. Bu arada, Gazzâlî'nin filozoflar karşısındaki sert tutumuna mukabil, İbn-i Kemâl'in daha yumuşak ve toleranslı davrandığı hususuna da işaret etmem gerekir. O, terminolojinin sebep olduğu bazı yanlış anlaşılmaları bir tarafa bırakarak, her filozofun ne demek istediğini araştırmanın ve böylece özü yakalamanın daha isabetli bir davranış olacağını savunur¹.

İbn-i Kemâl'in düşünce yapısını şekillendiren bir başka disiplin de tasavvuftur. Özellikle kozmik varlığı izahta onun başlıca hareket noktasını teşkil eden «Nur-ı Muhammedî» veya «Hakikat-ı Muhammedîye» kavramları üzerinde durmak gerekir. Probleme daha iyi yaklaşabilmek için, bu telakkinin tarihi arka planına, düşünce ve kültür tarihimizdeki yerine kısaca değinmekte yarar vardır.

1. Mesela İbn-i Kemâl, felsefe ve kelâmın temel problemlerinden olan «Allah'ın fiilleri» konusunda kaleme aldığı bir risâlede şöyle demektedir: Dini nasrlara göre Allah kâinatı hür ve mutlak iradesiyle yaratmıştır. Onun fiilleri irade ve seçme sonucunda meydana gelir. Dolayısıyla fiillerinin zorunlu olduğunu iddia etmek apaçık bir küfürdür. Bir başka deyişle kâinatın zorunlu olarak Allah'tan «sudur» ettiği tarzındaki düşüncenin İslâm prensipleriyle bağdaşmasına imkân yoktur. Oysa Fârâbî, İbn Sina ve bazı sûfiler Allah'ın fiillerinin zâtının bir gereği olduğunu iddia etmektedirler. Ne var ki, bize göre «zorunluluk» iki şekilde yorumlanabilir :

1). «Güneşin aydınlatması, ateşin yakması nasıl zorunlu bir olay ise Allah -kâinat ilişkisini de böyle anlamak gerekir yani en kâmil ve en yüce varlık olan Allah'tan fiiller -iradesi dışında- zorunlu olarak meydana gelir.»

2) «Allah'ın fiilleri irade ve seçme sonucu olarak meydana gelir; yani Allah bir fiili yapmaya da yapmamaya da kadirdir. Ama hikmeti gereği yapmamazlık etmez.»

Şüphesiz âciz ve pasif bir Tanrı anlayışına yol açan birinci görüş küfürdür. İkinci görüşün ise, Allah'ın kemâl sıfatlarına ters düşen bir yanı yoktur. Her ne kadar felsefecilerin hasmı olan kelâmcılar, insaf sınırlarını aşarak onların birinci görüşü savunduklarını iddia ediyorlarsa da, gerçek hiç de öyle değildir. Çünkü felsefecilerin amacı üstün ve kâmil bir Tanrı kavramına ulaşmaktır. Oysa üstün Tanrı anlayışı ile zorunluluk kavramının bağdaşmasına imkân yoktur. Dolayısıyla filozofların amacı ikinci anlamda bir zorunluluk olmalıdır. (Bkz., *Risâle fi tahkik muradil-kâilîn bi enne Vacib teâlâ mâcib bi'z-zât*, Esad Efendi Ktp. Nr. 3787 Vr. 38a-39a)

Biraz sonra da göreceğimiz gibi, bu nazariyeye göre «Allah, ilk önce Hz. Muhammed'in nurunu yaratmış ve diğer bütün varlıklar bu nurdan meydana gelmiştir». Tasavvuf tarihinde bu telakkiye ilk defa Hicrî III. yüzyılın sonlarında vefat eden Sehlu't-Tusterî (Öl. 283/896) de rastlamaktayız.

Hiç şüphesiz «Vahdet-i vücud» nazariyesiyle yakından ilgili olan bu görüş, Sehlu't-Tusterî ve Hallac-ı Mansur (Öl. 320/922) dan itibaren devam ederek, Muhyiddin İbnu'l-Arabî'de (Öl. 638/1240) sistematiğini bulmuştur. Mevlid müellifi Süleyman Çelebiden başlayarak tarihimiz boyunca dini ve tasavvufi edebiyatımız için olduğu kadar, yüksek zümre edebiyatı için de bir ilham kaynağı olan bu görüş, XIII. yüzyıldan itibaren düşünce ve kültür hayatımızda geniş yankılar yapmıştır. Nitekim Osmanlılarda ilk defa Orhan Gâzî tarafından 1330 tarihinde İznikte kurulan medreseye müderris olarak tayin edilen Davûd-ı Kayserî bu görüşünü hararetli bir temsilcisidir. Çünkü O, Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin manevi evladı olan Sadreddin Konevî'nin halifelerinden ve *Fususul-hikem*, şârihi Kemalaaddin Kâşî'nin aynı zamanda halifesidir². Daha sonra Kutbuddin İznîkî, Molla Fenârî ve İbn-i Kemal'in hocası Tokatlı Molla Lütfi ile devam eden bu düşünce zincirinin bir halkasını da İbn-i Kemâl'in teşkil ettiğinde hiç şüphe yoktur. Nitekim İbnu'l-Arabîyi tenkidde aşırı gidenlerin, padişah tarafından cezalandırılmaları gerektiği hususundaki ünlü fetvası, kendisinin de bu ekole bağlı olduğunun açık bir delilidir³.

2 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İmniye Teşkilatı*, (Ankara, 1984), s. 1.

3 İbn-i Kemâl'in söz konusu fetvası şöyledir: Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Hamd, bazı kulların seçkin alim kılarak onları nebî ve rasûllere varis yapan Allah'a layıktır. Salât, sapanları ve saptıranları islah etmek üzere gönderilen Muhammed'in ve şeriatı uygulamak için yardımcı bulunmuş âl ve ashabının tizerine olsun.

İmdi, ey insanlar! Biliniz ki, en büyük şeyh, ve değerli önder, âriflerin kutbu ve muvahhidlerin imamı olan Muhyiddin İbnu'l-Arabî et-Tâî el-Hâtimî el-Endelûsî kâmil bir müctehid ve faziletli bir mürişiddir. Onun, alim ve faziletli kimselere kabul gören enterasan ve olağanüstü menkabeleri ve birçok talebesi mevcuttur.

Ona karşı çıkan hata etmiş ve bu tutumunda ısrar eden sapıtmış sayılır. Bu sebeple, Sultan'ın onu cezalandırması ve bu yanlış inancından vaz geçirmesi

Buraya kadar İbn-i Kemâl'in kelâm ve tasavvufi cepheleriyle düşünce tarihimizdeki yerini tespitte çalıştık. Şimdi de Onun, Allah-kâinat ilişkisi hakkındaki düşüncelerini ve kozmik varlığı nasıl yorumladığını görelim.

İbn-i Kemâl'in bu konudaki düşüncelerini farsça olarak yazdığı *Risâle fi beyâni'l-vucud* ile *Risâletu'l-ferâid* ve *Risale fiz'-zati'l-ilâhiye* gibi eserlerinde bulmaktayız. Biraz önce de belirttiğimiz gibi, her ne kadar o, akîde bakımından ehli sünnet kelâmının bir temsilcisi ise de, zevk ve tasavvufi neş'e olarak İbnü'l-Arabî ekolüne bağlıdır. Dolayısıyla, onun bu alandaki fikirlerinin, bağlı bulunduğu gelenekten pek farklı olmayacağı hususuna öncelikle işaret etmem gerekir.

İbn-i Kemâl, el-A'râf sûresinin «İyi bilin ki, yaratma da emr de O'nun hakkıdır.» meâlindeki 54. âyetinden mülhem olarak, mümkün varlıkları «emr âlemi» ve «halk âlemi» olmak üzere iki kategoriye ayırarak inceler. Ona göre her ne kadar varlık tabakalarının sayısı çok daha fazlaysa da, varlık sahnesinde yer alan herşey, bu iki âlemin dışında değildir. Emr âlemine aynı zamanda gayb ve mele-kût âlemi de denmektedir. Bu âlemin başlıca özelliği, hiçbir aracı olmaksızın doğrudan doğruya Allah'ın «kün» emriyle yani «ol» diye emir vermesiyle vücut bulmuş olmasıdır. Ruh, Akıl, Kalem-i İlahî, Levh-ı mahfuz, Arş ve Kûrsî, Cennet ve Cehennem gibi metafizik varlıklar, hep bu ilahi emir sonucunda meydana gelmişlerdir. Şu var ki, bu âlemde bulunan varlıklar, her ne kadar yaratılmışlık vasfını taşıyorlarsa da, ezeli ve kadim olan «kün» hitabına mazhar olarak vasitasız yaratıldıkları için, bunlar fânî değil, bakî ve ebedîdirler.

Burada şöyle bir soru sorulabilir. Emr âlemi denilen bu âlem, sadece bir iman konusu mudur; yoksa bilginimize de konu teşkil edebi-

gerekir. Çünkü Sultan, iyiliği emretmek ve kötülükten vazgeçirmekte yükümlüdür.

İbnü'l-Arabî'nin birçok eseri bulunmaktadır; *Fususul-hikem* ve *el-Futuhatu'l-Mekkiye de* bunlardandır. Bu eserlerdeki bir kısım meselelerin ibâre ve manası açık olup, bunlar İlahî emirlere ve Peygamber'in getirdiği şeriate uygundur. Bir kısmının manasını anlamak ise zâhir ehli için mümkün değilse de bâtın ve keşf ehli için mümkündür. Anlatılmak isteneni anlamayana düşen, o konuda susmaktır. Çünkü Cenab-ı Hak «Bilmediğin şeyin ardına düşme; şüphesiz kulak, göz ve kalb, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur» buyurmaktadır.

Doğru yola İleten Allah'dır. Nihayet dönüp varılacak da O'dur. (Bkz., Âşır Efendi Ktp., Nr. 430, Vr. 108a.)

lecek bir mahiyette midir? İbn-i Kemale göre nasıl ki biz, beş duyumuzun yardımıyla fizik dünya hakkında bilgi edinebiliyorsak, bu metafizik âlem hakkında da akıl, kâlp, ruh, sır ve hafı adı verilen beş iç duyu vasıtasıyla bilgi edinebiliriz. Dolayısıyla da, bu konu, sadece iman sahasına ait değil, aynı zamanda keşf ve ilham metoduyla vasıtasız bilgi alanına giren bir konudur⁴.

Konuyla yakın ilgisi olması bakımından burada bir hususa işaret etmem gerekiyor. Bilindiği gibi, bilginin kaynağı probleminde, Aristo'dan beri devam eden bir anlayışa göre, insandaki beş adet dış duyu gücüne karşı, beş tane de iç duyu gücü mevcuttur. Bunlar düşünme, hatırlama, hafıza, vehim ve hayal güçleridir. Fakat İslâm kelamcıları, bu beş iç duyu gücünün ilmi ve objektif bir realitesi bulunmadığı gerekçesiyle bu görüşü reddederken, aynı zamanda keşf ve ilhama dayanan sübjektif bilgiyi de reddetmişlerdir. Yukarıda gördüğümüz gibi mutasavvıflarla aynı görüşü paylaşan İbn-i Kemâl, filozofların iddialarına paralel olarak beş adet iç duyu gücünün varlığını kabul eder; şu farkla ki, bu manevi güçleri tasavvuf terimleriyle ifadeye çalışır, öyle anlaşılıyor ki, mutavassıfların bu davranışı, tasavvufa bir derinlik, ve bir felsefi boyut kozandırma çabalarından kaynaklanmaktadır.

İbn-i Kemâl'e göre emr âleminde ilk olarak zuhur ve teayyun eden Hz. Muhammed'in nurudur. Hatırlanacağı gibi bu görüş, Muhyiddin İbnu'l-Arabînin «Hazarat-ı hams» diye tasnif ettiği varlık mertebelerinin ikincisini teşkil etmektedir. Ayrıca bu nur, ilk akıl, küllî ruh, kudsî ruh ve Hakikat-ı Muhammediye gibi farklı terimlerle de ifade edilmektedir. Hz. Peygamber'in nuru, kâinatta varlık alanına çıkmış ve çıkacak olan her şeyin özü ve cevheridir. Yani Hz. Peygamber, kâinatta tek ve eşsiz, varlıktır; Onun üstünde ilâhi zattan başka hiçbir şey yoktur. Bu bakımdan varlıkla O'nun arasındaki ilişki, bütünle parça arasındaki ilişkiye benzetebilir. Diğer Peygamber ve velilerde bulunan her türlü Kemâlât onun nurunun yansımasından başka bir şey değildir. İşte «Âdem su ile balık arasında bir şeyken ben Peygamberdirm.» hadisi⁵, bu hakikatı ifade etmektedir. Dolayısıyla Onun ruhu Hz. Âdemden beri bütün Peygamber ve veli-

4 Bkz., *Risâletü'l-ferâid* (Resail-i İbn-i Kemâl, İstanbul 1316), C. II, s. 272.

5 Hadis otoriteleri bunu hadis olarak kabul etmemektedirler.

lerde tezahür etmiştir. Kur'an-ı Kerimde Hz. Âdem'in yaratılışıyla ilgili olarak «O'na kendi ruhundan üfüledi.» (es-Secde 9/32) meâlindeki ayette geçen ruhtan maksad, Hz. Peygamberin ruhudur. Şu halde Hz. Âdem insanın bedeninin, Hz. Muhammed ise ruhunun babasıdır⁶.

Görüldüğü gibi İbn-i Kemâl, mümkün varlıklar sahasını teşkil eden halk âlemini yani kozmik varlığı bu bağlamda izah etmektedir. Mülk ve şehâdet âlemi adlarıyla da anılan halk âleminde, her oluş, vasıtalı bir oluştur; O vasıta da «Nur-ı Muhammedî» veya «Hakikat-ı Muhammediyi» deyimlerinde ifadesini bulan manevi bir cevherdir.

Ayrıca İbn-i Kemal, Hz. Peygamber'in mirac mucizesini de bu açıdan ele alarak, miracın maddî değil manevî olduğunu yani bedenle değil ruhen vuku bulduğunu söyleyerek, aksi tezi savunan Sadeddin Teftâzânî'yi, bu konuyla ilgili olarak Hz. Aişe'den rivayet edilen hadisi anlamamakla ve hadisin son kısmını göz ardı etmekle suçlamaktadır⁷.

Sonuç olarak denebilir ki, Hicri III. yüzyıldan itibaren devam edip gelişen ve Muhyiddin İbnu'l-Arabîde felsefi ve sistematik bir hüviyet kazanan Vahdet-i vücud nazariyesinin gayesi, Allah-kainat ilişkisini izah etmek ve kozmik varlığın nasıl teşekkül ettiği meselesine bir yorum getirmekten ibarettir. İşte Osmanlı düşüncesi ve kültür tarihi içinde İbn-i Kemal, zevk ve mesrep olarak bu anlayışın bir temsilcisi sayılabilir.

Eğer tabir yerinde ise O, kafa olarak imam Es'ariye, gönül olarak da Muhyiddin İbnu'l-Arabîye bağlıdır.

6 A.g.e., s. 273.

7 Bkz., a.g.e., s. 275; ayrıca Teftâzânî'nin hadisin yorumu ile ilgili görüşleri için bkz., *Şerhu'l-akaid* (İstanbul 1304), s. 234-236.

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry should be supported by a valid receipt or invoice. This ensures transparency and allows for easy verification of the data.

Furthermore, it is noted that the records should be kept in a secure and accessible format. Regular backups are recommended to prevent data loss in case of a system failure or disaster.

In addition, the document highlights the need for consistent data entry. Standardized formats and codes should be used throughout the system to avoid confusion and errors. This consistency is crucial for the accuracy of the overall data set.

The final section of this part discusses the role of the data manager in ensuring the integrity and security of the information. Regular audits and reviews are suggested to identify and address any potential issues.

The second part of the document focuses on the implementation of the data management system. It provides a detailed overview of the hardware and software requirements. The hardware section lists the necessary servers, storage devices, and networking equipment.

The software section describes the various applications and tools that will be used to manage the data. It also includes a timeline for the implementation process, from initial planning to full deployment.

The document concludes with a summary of the key points and a call to action for the project team. It stresses the importance of collaboration and communication throughout the entire process.

The following table provides a summary of the hardware and software requirements for the data management system.

The implementation of the data management system is a complex task that requires careful planning and execution. The project team is encouraged to follow the guidelines outlined in this document to ensure a successful outcome.